

ŞEHRIYAR'IN ŞİİRLERİNDEKİ KÜLTÜR DEĞERLERİ

Prof. Dr. İsa ÖZKAN

Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet

Şehriyar, Azerbaycan Türk edebiyatının XX. yüzyıldaki en önemli şairlerinden biridir. Onun şiirlerinde ses ve anlam mükemmel bir uyum içindedir. Şehriyar'ın şiiri, edebî bir form olmanın ötesinde, içinde şekillendiği coğrafya ve zihniyetin bütün kültürel değerlerini barındırır.

Bu anlamda Şehriyar'ın şiirlerinde; Türk örf, âdet ve inanma biçimleri ile mecazlar, söz kalıpları, atasözleri ve deyimlerden oluşan bir kültürel yapı bulunmaktadır. Şair, sözü geçen geleneksel kültür unsurların kendi söyleyişiyle yeniden yorumlamış, bu değerleri kalıcı kılmayı başarmıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Şehriyar'ın şiirleri, kültürel değerler.

CULTUREL VALUES IN THE POEMS OF ŞEHRIYAR

Summary

Şehriyar has been one of the most important poets of the Azerbaijan Turkish literature in the 20th century. In his poems sound and meaning have been in an accord. Apart from being a literature form, her poems includes all the culturel values of the geography and understanding it has been found in.

In this respect the poems of Şehriyar have a cultural structure including Turkish customs, traditions and beliefs as well as phrases, proverbs and idioms. The poet has evaluated traditional cultural values in his own terms and brought them to this date.

Key words: Azerbaijan literature, the poems of Şehriyar, culturel values.

Giriş

Şehriyar'ın şiirlerinin sosyal ve kültürel arka plânındaki toplum yapısında münasebetlerin sevgi ve hoşgörü temelinde kurulup düzenlendiği geleneksel bir hayat tarzı bulunmaktadır. Şairin Türkçe şiirlerinde bu hayat tarzı, doğup büyüdüğü *Tebriz*, *Huşgenab*, *Kayış-kurşak*, *Şengül-abad* ve Azerbaycan Türklerinin yaşadığı diğer coğrafyalarla çevrelenir. XX. yüzyılın son çeyreğine kadar sözlü olarak yaratılıp yaşatılan kültür ile örf, âdet ve geleneklerin şekillendirdiği toplum düzeni, bu bölgenin hayat dinamiğini oluşturur. Şehriyar, çocukluk ve ilk gençlik yıllarında *Kaçarların yıkılışına* ve *Meşrutiyet hareketine*; gençlik ve orta yaş döneminde *I. ve II. Pehlevî idaresine* ve ihtiyarlık döneminde ise *1979 inkilâbına* tanık olmuştur. İran'da yaşanan ve uzun süren bu siyasî gelişmelere paralel olarak dinî kurumların idarî sisteme karşı tavrı, köyden şehre göç ve modernleşme gibi toplum yapısını

derinden etkileyen değişmeler Şehriyar'ın da mensubu olduğu Azerbaycan Türkleri için kültürel, sosyal ve siyasî anlamda pek olumlu fırsatlar yaratmamıştır.

1. Şehriyar'ın Şiirlerindeki Kültür Değerleri

Şehriyar, XX. yüzyıl Türk şiirinin zirvelerinden biridir. O, "Sehendim" adlı "senfonik" eserinde dostu Bulut Karaçorlu'ya dediği gibi "şiiriyle bulutlara kement atmış"; cismiyle değil, sanatıyla Oğuz sahasında dolaşmadık yer bırakmamış; âdetâ "kaleminden nur saçmış", "yıldızları elemiştir". Hasanoęlu, Fuzûlî, Tebrizli Saib, Tesir, Vıdadi Zakir ve Vakıf'tan sonra "Süleyman'dan Nuh'tan kalan dünyada", "döngeler, dönüm, itginlik, ayrılık ve ölüm" olduğunu bize hatırlatmış; "birbirinizden ayrılmayın yamandı" diyerek şiirin, "*edebin ebedî şah dağı*" olmuştur.

Biz burada rahmetli üstad Şehriyar'ın Cabbar Baęçeban'ın deyişiyile:

"Fars kızları azdırmışdı emelin,
Ki Farsçeydi bütün şiirin gazelin
Heyder Baba yurdunda bir gözelin,
Eşşine bir galem goymazdın bele
Farsice yazmahdan doymazdın bele" (Ergin, 1971:31-32)

diye önce sitem ettiği, daha sonra ise;

"Çoh da verme sıhıntı öz gönlüne
Mehribandır her ata öz oęluna
Gayıtmışsan indi ki sen yoluna
Buyurginen göz üstünde yerin var
Efsus ki sen gec dil açdun Şehriyar." (Ergin, 1971:31-32)

diyerek gönlünü aldığı; rahmetli annesinin öğüdü ve yine ünlü şair Çoşkun'un

"Deyirler ki bir gün mehriban anan,
Uşag iken sene sözler andıran,
Demişidi şerüvi eşiden zaman
-Lalların analar dilin bilerken
Oęlumun ganmıram şerlerine men-" (Ergin, 1971:34)

şeklinde tarif ettiği ve şairin bundan sonra "*doğma diliyle*(ana dili)" yazdığı Türkçe şiirlerindeki geleneksel unsurlar üzerinde duracağız.

Şehriyar, Türkçe şiirlerinde çocukluk yıllarına ve bu yılların hatıralarına, insan toplum ilişkilerindeki samimiyet ve fedakârlığa büyük bir özlem duyar ve "Haydar Baba'ya Selâm" adlı şiirinde:

“*Temeddünün* uyduk yalan sözüne”(Begdili-Memmedzade, 1981:19)

diyerek siyâsî düzenin ortaya çıkardığı yeni hayat tarzını eleştirir. Yine “*Sehendim*” şiirinde:

“*Medeniyyet* debin eyler bedeviyyet, bir usanmır.” (Begdili-Memmedzade, 1981:58) ve “*Memmed Rahim’e Cevap*” şiirinde ise;

“*Temeddünün* gözü görüm kôr olsun,
Ağzındaki şirin şerbet şor olsun,
Bal da yese, zehir olsun, çor olsun
Ağzımızın dadın gapıp apardı
Ürekleri çekip kökden gopardı ” (Begdili-Memmedzade 1981:47)

şeklindeki sözleriyle de medeniyet denilen, vefâ, sadakât, sıra-saygı ve geleneklerle kurulmuş değerler sistemini ortadan kaldıran bencil ve havaî yeni yaşama biçimini, bitmez tükenmez bir iptidailik “bedeviyyet(ilkellik)” olarak niteler. Esasen Şehriyar, siyasî, ekonomik ve sosyal kalkınmaya değil; toplumda büyük bir tahribata yol açan sahte modernleşmeye karşıdır. Onun şiirlerinin pek çoğunda “nisgil” kavramıyla ifade ettiği geleneksel bir tem olan “hasret” önemli yer tutar. Şehriyar’ı yakıp kavuran hususlardan biri de olgunluk çağında doğduğu ve ana dilinin konuşulduğu topraklardaki halkına olan hasretidir.

“Bir uçaydım bu çırpınan yelinen
Bağlaşaydım dağdan aşan selinen
Ağlaşaydım uzağ düşen elinen
Bir göreydim ayrılığı kim saldı?
Ölkemizde kim gırıldı kim galdı?” (Heydar Babaya Selam, 1347:51)

Türk şiirinin geleneksel temi olan gurbet, hasret, mihnet ve melâl Şehriyar’ın şiirlerinin de karakteristik özelliğidir. Çocukluk yılları dışında “yaralı”, “düşkün” ve “pozgun” şairin yüzü pek gülmemiştir. Gece ve gündüz gözü yaşlı, mahzun ve mağdur, şairin üstünden âdetâ sel gibi dağ silsileleri geçmiştir. Şehriyar, “geçti” redifli şiirinde, “ömür peymanesini” nasıl “doldurduğunu” yine kendisi son derece sanatkarâne biçimde özetliyor.

“Bir uşaglığda hoş oldum, o da yer göy gaçarag
Guş kimi dağlar uçub, yel kimi bağlar geçdi.
Sonra birden gatar altında galıb üstümden
Deye bilmem ne gader sel kimi dağlar geçdi.
Üreyimden heber alsan neçe geçdi ömrüm,
Göz yaşımla yazaçag: dün ü günüm ağlar geçdi” (Begdili-Memmedzade 1981:89)

Şehriyar, aşkında da talihsizdir.

“Ulduz sayarak gözlemişem her gece yârı
Geç gelmededir yar, gece olmuş yarı”(Şehriyar, 1363:190)

şeklinde sitemle başladığı “Behçetabad Hatıraları” adlı şiirinde Şehriyar buluşmayı arzu ettiği sevgilisinin geleceğinden büsbütün ümidi keser ve

“Yatmış hamı, bir Allah oyagdı, daha bir ben

Menden aşağı kimse yoh, ondan da yuharı” (Şehriyar, 1363:69)
diyerek içinde bulunduğu derin kederi ve çaresizliği belirtir.

“Eşgi var idi Şehriyarın güllü, çiçekli
Efsus ki gaza vurdu, hezan oldu baharı” (Şehriyar, 1363:191)

şeklindeki sözleriyle de, uğruna tıp fakültesi son sınıftan ayrıldığı sevgilisinin aşkına cevap vermediğini açıkça dile getirir.

Halk edebiyatı ürünlerinden deyimler Şehriyar’ın şiirlerinin geleneksel söz nakışlarıdır. Atasözleri ve deyimler çağrışım dünyamızla şairin şiirine açılan yolda yer alan yüzyıllar ötesinden süzülüp gelen dille tezyin edilmiş, millî tecrübe ile yoğrulmuş kimliğin hatıra levhalarıdır.

“Haydar Baba senin *üzün ağ olsun*
Dört bir yanın bulağ olsun bağ olsun
Bizden sonra senün *başun sağ olsun*” (Heydar Babaya Selam, 1347:29)

Şairin sadece Haydar Baba’ya Selâm şiiri başlı başına bir deyimler hazinesidir. “Adı dile gelmek”, “yâd elemek”, “başı sağ olmak”, “üzü ağ olmak”, “gaş göz atmak”, “sazı dillendirmek”, “helâl etmek”, “gonah galmak”, “ganat çalıp uçmak”, “bir birinin canına salmak”, “yalan söze uymak”, “nağıl demek”, “gamsız yaşamak”, “pencere açmak”, “alma atmak”, “sazlarda sözü olmak”, “bahtı açılmak”, “dişin gısmak”, “ağzında söz erimek”, “el elinden dutmak”, “samaveri gaynamak”, “gan salmak”, “yas meclisin toy elemek”, “başına hava gelmek”, “gözleri çirah tekin yanmak”, “gızıl perde açmak”, “gayret ganı gaynamak”, “gara seçmek” gibi pek çok deyim bulunmaktadır. Hatta diyebiliriz ki, Şehriyar şiirlerini bütünüyle mecazlar ve halk söyleyişleriyle örmüştür.

Şair göremediği, fakat mektupla haberleştiği dostu Süleyman Rüstemhanlı’ya yazdığı “Süleyman Rüstem’e Cevap” adlı şiirinde ona duyduğu özlemi “boynuna sarılmak” hatta boynunda tıpkı genç kızların örülmüş saçları gibi olmak şeklinde “gol boynuva höre billem” ifadesiyle açıklıyor.

“Hârdân belâ sâsin gelsin,
Gözümüzün yaşın silsin
Menim de bir üzüm gülsün
Haçan seni göre billem
Gol boynuva höre billem” (Begdili-Memmedzade 1981:80)

Şehriyar, İran'daki Türk edebiyatında dili kullanma biçimiyle yenilikçi bir öncüdür. Âşık tarzı şiire, geleneksel söz kalıplarına, atasözleri ve deyimlere müracaatı ile yeni bir çığır açmış, Güney Azerbaycan Türkçesini ayağa kaldırmıştır. Şehriyar, ihmal edilmiş Güney Azerbaycan Türkçesinin temelini XX. yüzyılda yeni bir edebî dil olarak âdetâ yeniden atmıştır. Üstad şair, Farsça şiirleri bir tarafa, sadece bu özelliğiyle kültürü sanatkârane biçimde işleyerek mahallîden evrensele ulaşmıştır. “Bu dil ağzımda annemin ak sütüdür” diyen Yahya Kemal gibi “Türki, vallah analar ohşağı lal lay dilidir (Türkçe, vallahi anaların bezeyerek söylediği ninnilerin dilidir)” şeklindeki sözleriyle güzel Türkçenin sihirli atmosferini şiire taşımıştır. O ayrıca;

“Türk’ün dili tek sevgili-istekli dil olmaz
Özge dile gatsan, bu esil dil, esil olmaz.” (Şehriyar, 1363:194)

mısrası ile de Türkçeyi yüceltmıştır.

Şehriyar,
“Haydar Baba kendin günü batanda
Uşakları şamı(akşam yemeği) yiyip yatanda
Ay buluttan *çihp gaş göz atanda*
Bizden de bir sen olara gıssa de,
Gıssamızda çohlu gam u gussa de.” (Şehriyar, 1363:253)

şeklindeki sade, ancak samimi ve zarif Türkçe söyleyişiyle geleneklerin his ve hayalle ördüğü bir melâl dünyasını şiirinde ölümsüzleştirmiştir.

“Azadlık Guşu ‘Varlık’ adlı şiirinde:
Beh beh, ne şirin dilli bu cennet guşu tuti,
“Varlık” ne bizim tekce Azadlık guşumuzdur
Bir müjde de vermiş bize hemkârlığımızdan
Gendin alıp ilham ile dindarlığımızdan
Din açmada, kârlık da geder, korlugumuz da
Çün lallığımız doğmuş idi kârlığımızdan. ” (Begdili-Memmedzade 1981:
83)

Onun Türkçe hakkındaki sözleriyle “Humeyni inkılâbı”ndan sonra dindarlığından ilham alarak din yolundaki bilgisizlik ve kayıtsızlığa karşı Azerî Türklerinin suskuluğunu ana dillerinde neşriyatın olamamasına bağlar. Bu sebeple inkılâbın ilk yıllarında çıkmaya başlayan yirmi beş yıldan beri yayını sürdürülen *Varlık* dergisini “Türkçenin Azadlık Kuşu” olarak vasfederek alkışlar.

Şehriyar bir özlem şairidir. Onun özlemi ana dilini konuşup yazmak, tarih ve hâldeki millî ve edebî kahramanlarını tanıyıp bilmek ve bu atmosferde oluşan havayı eldaşlarıyla tenfeüs edip haz duymak gibi kültürel bir çerçeveye ile sınırlıdır. Şehriyar’ın sanatında bunun ötesine taşın bir doğrudan bir siyasî ifadeye, içinde

yaşadığı idarî şartlar dolayısıyla rastlanmaz. Birinci Pehlevî iktidarında Şehriyar, Horasan'a sürülmüş; ikinci Pehlevî hükümeti döneminde ise örtülü muhalefeti dolayısıyla korkular içinde hep tedirgin yaşamıştır. Şehriyar bütün bu olumsuz şartlara rağmen ana dilinin konuşulduğu, şiir ve yazı dili olarak işlenip zenginleştiği komşu coğrafyaları da ihmal etmez. Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'yle ilgili okudukları ile dostlarının kendisini ziyaretlerinden veya onların gönderdikleri mektuplarından edindiği intibalar da onda yeni ufuklar açar. O, "Sehendim" ile Memmed Rahim ve Süleyman Rüstemhanlı'ya ithafen yazdığı şiirlerinde, kültürel, sosyal ve siyasi meselelere telmihler yer almaktadır. "Ve Bakı dağlarından hay verdi sese gıy ha ucaldı solabilmez" dediği bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Bakû'ye ve Hazar'ın o taydaki sahiline derin bir özlem duymaktadır.

"Arazım ayna çirag goymada aydın şefeg oldu,
O tayın negmesi govzandı ürekler gulag oldu,
Yene gardaş deyerek kaçmada başlar ayag oldu,
Çağtıg üzleşdik Araz'da yene gözler bulag oldu,
Yene gemlar galag oldu.
Yene gardaş sayagı, sözlerimiz bir sayag oldu." (Begdili- Memmedzade, 1981:57)

"Bakı'dan çoh sovgat(hediye) gelib Tebriz'e
Sabig(çocukluk) zaman biz çoh gelerdik size,
Siz de nolaydı bir geleydiz bize,
Ayrılığın daşı birden ataydıg,
Canı cana, malı mala gataydıg"(Begdili- Memmedzade, 1981:44)

Türk kültür coğrafyasında büyük sulara ve yüce dağlara kutsiyet atfedilir. Ancak Azerbaycan Türkleri arasında Aras ırmağı 1829'dan itibaren hep ayrılığın sembolü olmuştur. Bu yüzden "Han Aras, Kan Aras" gün olmuş Kuzey ve Güney Azerbaycan halkının yarasını "bağlamadan ağlatmış"; gün olmuş "ıldırım kimi çahıp" "halgı didergin" etmiştir. Aslında bu durumundan Şehriyar'a göre gece-gündüz ağlayan Aras da pişmandır.

"O taydadır Şeki, Şirvan, Garabağ
Bu tayda da Meşgin, Aher, Garadağ
Birbirlerin Araz'dan almış sorag,
Araz bizi ayırmadan dağlayıb,
Son özü de gece gündüz ağlayıb.
Gan var iken gardaş deyib gaynardıg
"Yoldaş, meni gurd apardı" oynardıg" (Begdili-Memmedzade 1981:44)

Klasik şark islâm kültüründe yer alan kıssalar da Şehriyar'ın şiirlerinde belli vesilelerle kullanılmıştır. "Haydar Baba'ya Selâm" şiirinin ikinci bölümünde Şehriyar kendisini çocukluk çağında yurdundan ayrılan Yusuf'a; Tebriz'i ise Yusuf'u kurd ağzından alan Yakup Peygambere benzetir.

“Haydar Baba çekdin meni getirdin
Yurdumuza yuvamıza yetirdin,
Yusufuvu uşak iken itirdin,
Koca Ya’kup, itmişsen de tapıpsan
Kovalayıp kurd ağzından kapıpsan” (Şehriyar, 1363:258)

Şehriyar’ın şiirini kalıcı kılan unsurların başında geleneksel kültürün fevkalâde ustalıklı işlenmesi gelir. Onun şiirinde geleneksel kültür unsurları temel yapı taşıdır. Bu yapı taşını dinî kıssalar, Azerî âşık hikâyeleri ile özellikle Türk dilinin mecazları oluşturur.

“Heyder Baba, gece durna geçende,
Köroğlunun gözi gara seçende,
Kır atını minüp kesüp biçende,
Men de buradan tez metlebe(gayeye) çatmaram(erişmem),
Eyvez(Ayvaz) gelüp çatmayınca yatmaram.” (Şehriyar, 1363:256)

Garı nene gece nağıl(masal) diyende,
Külek(yel) galhup gap bacanı döyende,
Gurd geçinin şengülisin yiyende,
Men gayıdup(dönüp) bir de uşağ oleydim,
Bir gül açup ondan sora soleydim. (Şehriyar, 1363:253)

Şehriyar’ın şiirlerinde halk hayatının bütün sahneleri canlı olarak tasvir edilir. Tarım, hayvancılık, avcılık gibi köylerin sosyal ve ekonomik hayatının dayanışma, üretim ve paylaşmaya dayalı zahmetli faaliyetleri Şehriyar’ın şiirlerinde eğlenceli ve zevkli rengârenk bir tabloya dönüşür. Şehriyar, “Sehendim” şiirinde dostu Bulut Karaçorlu’ya, aynı adla anılan dağın yaban hayatındaki av kuşlarını, Güney Azerbaycan’da, közde kızdırılmış taşın süt içerisine atılması suretiyle hazırlanan çobanların “gavutmaç”ını hilesiz birer bereket ve huzur ikramı gibi sunar.

“Gışda kehlik hevesile çöle gaçdıgda cavanlar,
Garda gaggıldayarag nazlı galemkaşların olsun,
Yaz o döşlerde naharmendesin acdıgda çobanlar,
Bollu, südlü sürüler, dadlı gavutmaçların olsun.”

“Kışın keklik hevesiyle kıra çıkarken gençler,
Karda kakıldayan nazlı kalemkaşların olsun,
O eteklerinde sofrasını açınca çobanlar,
Bol, sütlü sürülerin, lezzetli gavutmaşların olsun.”(Özkan, 1997:26, 33)

Şehriyar, “Sehendim” şiiriyle Güney Azerbaycan’daki Sehend dağı, şair Sehend Bulut Karaçorlu’yla, Sehend Bulut Karaçorlu’yu da Sehend dağıyla abideleştirmiştir. Şehriyar, duygu ve düşüncelerini ifadede mecazların yanı sıra sık sık sembollere de başvurmuştur. Sanatkârların müstebit ve baskıcı yönetimlerde zor-

Yel yağışta yuyunarken de güneşiyle gülecekler”. (Begdili- Memmedzade, 1981:51). Şehriyar, gurbet duygusunu belirli bir zamana ve mekâna ait dünyevi bir ruh hâli olarak görmez; tam aksine dünyada bulunmayı sürekli bir gurbet olarak vasıflandırır. Dolayısıyla onun şiirinde “dünyada olmak” gurbette olmak anlamına gelir. Her ne kadar şikâyetçi olsa da Şehriyar, başa gelenleri kader olarak kabul eder ve “Ağaçlar da Allah’a baş eğdi” diyerek samimi bir imanla Allah’a teslim olur:

Sonuç

“Belke benim yatmış bahtım uyana” (Begdili-Memmedzade 1981:47) diyen şairimizi bu yazı vesilesiyle rahmetle anar, hiçbir zaman gitmediği ancak şiirleriyle hayalî olarak sefer ettiği Türkiye ve Azerbaycan’daki dost ve kardeşleriyle öbür dünyada kavuşmasını dilerim. Ruhu şâd olsun.

KAYNAKLAR

- ERGİN, Muharrem, 1971, **Azeri Türkçesi**, İstanbul.
- EZ ŞEHRİYAR, **Heydar Babaya Selam**, 1348, Tebriz.
- ŞEHRİYAR, Ustad Seyyid Mehemed Huseyn, 1363, **Ber Güzide-yi Eş’ar-ı Türkî ve Farsî**, Tebriz.
- ŞEHRİYAR, 1381, **Kitab-ı Eş’ar-ı Türki-yi Şehriyar**, Tehran.
- ŞEHRİYAR, Mehemedhuseyn, 1981, **Aman Ayrılıg** [Tertib edenler: Gulamhüseyn Begdili-Hemid Memmedzade], Bakı.
- ÖZKAN, Fatma Bozkurt, 1997, “**Şehriyar ve ‘Sehendim’ Şiiri**”, *Türk Kültürü*, Yıl : XXXV, Sayı 412, Ankara, s. 23-38.